

DIMENZIÓK 2.
2018. május 10–11.

KET
Kultúrák és etnikumok találkozása

Budapest, 2019

A kötet a **Dimenziók 2. Kultúrák és etnikumok találkozási konferencián**
(ELTE BTK Szekfű Gyula Könyvtár, 2018. május 10–11.)
elhangzott előadások szerkesztett változatát tartalmazza

A konferenciát szervezte:
ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék •
ELTE TTK FFI Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék

A megjelenést a

támogatta

Szerkesztők

Lendvai Timár Edit • Berta Erika • Lehoczki Zsuzsanna • Pravetz Beáta

Olvasó- és technikai szerkesztő
Bertók Krisztina

Borítóterv
auri grafika

Dimenziók logóterv

Szalontai Edit Mariann • Szalontai Emese Zita

ISBN 978-963-9987-42-5

© szerzők
© Martin Opitz Kiadó

Kiadja: Martin Opitz Kiadó
www.martinopitz.hu
Felelős vezető: dr. Tóth Csaba
Nyomdai munkák: Pauker Nyomdaipari Kft.,
Felelős vezető: Vértes Gábor

TARTALOM

- 7 ELŐSZÓ (Győri Róbert)
- 9 GYURIS Ferenc • Az európai műveltség gyűrtüi: egy revíziós térkép és észak-amerikai előzményei
- 25 DEMETER Gábor • A politikai érdekek hatása az iszlámról és a Török Birodalomról alkotott képre a XIX. században
- 35 BERKI Márton • A „kultúra” fogalmának változó értelmezése az angolszász kulturális földrajzban
- 45 JANCSÓ Katalin • Fehér, vörös, sárga és fekete. Bánó Jenő és a soketnikumú Amerika. Faji sokszínűség a XIX. századi Latin-Amerikában
- 55 BITTERA Éva • „Homonnáról legjobban a farkasokra, a csehekre és az orchideákra emlékszem”. Idegen nemzetiségű helyi lakosok és megszálló katonák az első világháború utáni években, női arisztokrata szerzők műveiben
- 67 KÖKÉNY Andrea • Kultúrák és etnikumok találkozási. Mary Austin Holley írásai Texasról
- 77 Aleksandra KOŁODZIEJCZYK • A hegyek motívuma a romantika irodalmában. Seweryn Goszczyński és Petőfi Sándor útirajzai
- 85 KISS Gy. Csaba • Magyar képek Fiuméről XIX. századi útirajzokban
- 93 FARKAS György • „Elfeledett erdőségek” elmosódó ösvényein. „Új” közelítések keresése az etnikai földrajz alapfogalmainak tisztázásához
- 107 LENDVAI TIMÁR Edit • Mentális határok a térben – a különbség diskurzusai történeti perspektívából
- 121 HOLLÓ Szilvia Andrea • Festmény, sötét ecsetvonásokkal
- 129 BERTA Erika • „A többi nemzet Magyarországon”
- 137 ZATYKÓ Margit • A szlovák nők művelődési törekvései 1910 és 1914 között a *Živena* című női lap alapján
- 149 LEHOCZKI Zsuzsanna • Nemzetiségi konfliktusok Érden a XX. század első felében a liturgikus nyelvhasználat kapcsán

- 161 MÉSZÁROS Andor • Karel Kálal magyarországi útjai és a csehszlovák gondolat népszerűsítése
- 169 PRAVETZ Beáta • „Tehát munkálkodnunk, tetteleg hatnunk kell, ez kétséget sem szenved...” A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága vándorgyűléseinek hatása a honi fürdők kialakítására és fejlesztésére
- 179 PÁLÓCZI Éva Kata • A tüdővész szanatóriumi gyógyítása: tüdőszanatóriumok a századforduló Európájában
- 189 VÁRKONYI Gábor • Wesselényi Ferenc nádor murányi uradalmának etnikai és kulturális összetétele 1652-ben
- 199 BAYER Árpád • Helyi, tehát sváb? Etnikai és lokális öntudat viszonya két pilisi falu kórusának vizsgálata alapján
- 209 VIG Károly • Angol szüfrazsett a Peszéri-erdőben
- 217 GEBAUER Hanga • Felvételek a *Tengerentúli országokból*. Kultúraközvetítés és propaganda a *Katolikus Missziók* képhasználatában
- 231 TÖRÖK Zsolt Győző • Kartográfiai kultúrák találkozásai a végtelenben: a Rohlfsexpedíció (1873–74) térképészeti fordulata a Líbiai-sivatagban
- 249 BOTTLIK Zsolt • A nyelvhasználat kultúrföldrajzi háttere az európai posztszovjet térségben
- 265 ILLÉS Tamás • Kulturális átmenetek egy geopolitikai ütközőzónában
- 275 KŐSZEGI Margit • Etnikumok érdekszférák találkozásában: orosz (szovjet) expanzió a Fekete-tengernél
- 285 A kötet szerzői

Utazás – felfedezés – földrajz: a XIX. század végéig a legszorosabban összetartozó fogalmak voltak. Ha fellapozzuk a földrajz történetét bemutató régi irodalmat, akkor utazások, felfedezőutak vadregényes kalandjaiba merülhetünk el. Az utazó szépíró, tudós és sportember egyszerre, heroikus vállalkozása közben emberfeletti nehézségeket gyűr le, munkájának gyümölcse pedig az új ismeret. Nekünk, az útleírások olvasóinak csak a karosszékünkben kell kényelmesen elhelyezkednünk, hogy akár a lenyűgöző tájakat, a zabolátlan természet csodáit, akár a festői városokat, falvakat és azoknak marcona vagy éppen nyájas lakóit megismerjük. Az utazó ritkán jön haza üres kézzel: növényi lenyomatok, preparált állatok, kőzetek, ásványok, idegen országok népeinek ruhadarabjai, használati tárgyai, fegyverei kerülnek a múzeumok tárlóiba, és az egyre pontosabb térképeken megállíthatatlanul zsugorodnak az utolsó fehér foltok.

A földrajz romantikája azonban megkopott a XX. században: a tudomány szikárabb, szigorúbb és mindenekelőtt tényszerűbb lett. A tájképek helyét a műszeres vizsgálatokkal nyert adatok vették át, a színes nemzetkarakterológiát pedig statisztikai képletekbe sűrített modellek váltották fel. A tudomány emberei nem szívesen kértek részt a „dilettánsok” örökségéből, és kényelmetlen volt a szembenézés azzal, hogy az utazó, a felfedező gyakran egy elnyomó birodalom képviselőjeként gyűjtötte földrajzi anyagát.

A földrajztudomány története is egyre inkább a tudomány története lett, az utazástörténet, a felfedezéstörténet iránti érdeklődés megcsappant. Csak a közelmúlt „kulturális fordulata” szerzett új olvasókat az úti beszámolók megsárgult lapjainak. Ezek az új olvasók már nem a hősiességre, de talán nem is elsősorban a tudományosságra kíváncsiak. A tájleírások elemzésekor már nem a tárgyilagosságot, a műszerekkel ellenőrizhető adatok helyességét kéri számon, hanem azt kutatják, hogy az utazó hogyan láttatta a tájat, hogyan teremtette meg a tájképet, hogyan közvetítette az otthoniaknak az idegen, a más kultúrák képét. Hogyan fért meg egymás mellett művészet, tudomány, politikai hitvallás, hogyan szolgálta festmény, fénykép és térkép az „idegen” és a „hazai” elkülönítését. Ezekre a kérdésekre keresték a választ a tavalyi sikereket megidézve a „Dimenziók” konferencia előadói 2018-ban. Munkájukat koronázza siker ez évben is!

Dr. Győri Róbert

- Peet, Richard 1975 • Inequality and Poverty: A Marxist-Geographic Theory. *Annals of the Association of American Geographers* (65) 4. 564–571.
- Pocock, Douglas (ed.) 1981 • *Humanistic Geography and Literature: Essays on the Experience of Place*. Croom Helm, London.
- Pocock, Douglas 1982 • Valued Landscape in Memory: The View from Prebends' Bridge. *Transactions of the Institute of British Geographers* (7.) 3. 354–364.
- Price, Marie – Lewis, Martin 1993 • The Reinvention of Cultural Geography. *Annals of the Association of American Geographers* (83) 1, 1–17.
- Saldanha, Arun 2005 • Trance and Visibility at Dawn: Racial Dynamics in Goa's Rave Scene. *Social & Cultural Geography* (6) 5. 707–721.
- Sauer, Carl 1925 • The Morphology of Landscape. *University of California Publications in Geography* (2) 2. 19–54.
- Sauer, Carl 1927 • Recent Developments in Cultural Geography. In: Hayes, Edward (Ed.): *Recent Developments in the Social Sciences*. J. B. Lippincott, Philadelphia, 154–212.
- Spencer, Joseph – Thomas, William 1969 • *Cultural Geography: An Evolutionary Introduction to Our Humanized Earth*. Wiley, New York.
- Thrift, Nigel 1996 • *Spatial Formations*. SAGE, London.
- Thrift, Nigel 1999 • Steps to an Ecology of Place. In: Massey, Doreen – Allen, John – Sarre, Phil (eds.): *Human Geography Today*. Polity Press, Cambridge, 295–322.
- Thrift, Nigel 2000 • Afterwords. *Environment and Planning D: Society and Space* (18) 2. 213–255.
- Thrift, Nigel 2004 • Summoning Life. In: Cloke, Paul – Crang, Philip – Goodwin, Mark (eds.): *Envisioning Human Geographies*. Arnold, London, 81–103.
- Thrift, Nigel 2007 • *Non-Representational Theory: Space, Politics, Affect*. Routledge, New York.
- Thrift, Nigel – Dewsbury, John-David 2000 • Dead Geographies: And How to Make Them Live. *Environment and Planning D: Society and Space* (18) 4. 411–432.
- Tuan, Yi-Fu 1976 • Humanistic Geography. *Annals of the Association of American Geographers* (66) 2. 266–276.
- Wagner, Philip – Mikesell, Marvin (eds.) 1962 • *Readings in Cultural Geography*. University of Chicago Press, Chicago.
- White, Leslie 1949 • *The Science of Culture: A Study of Man and Civilization*. Farrar, Straus and Giroux, New York.
- White, Leslie 1959 • The Concept of Culture. *American Anthropologist* (61) 2. 227–251.
- White, Leslie 1975 • *The Concept of Cultural System*. Columbia University Press, New York.
- Williams, Raymond 1976 • *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*. Fontana, London.
- Wylie, John 2005 • A Single Day's Walking: Narrating Self and Landscape on the South West Coast Path. *Transactions of the Institute of British Geographers* (30) 2. 234–247.
- Zelinsky, Wilbur 1973 • *The Cultural Geography of the United States*. Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ.

FEHÉR, VÖRÖS, SÁRGA ÉS FEKETE Bánó Jenő és a soketnikumú Amerika. Faji sokszínűség a XIX. századi Latin-Amerikában

JANCSÓ Katalin

Már a XVIII-XIX. század fordulóján igen sokszínű volt Latin-Amerika etnikai térképe: az európai hódítást követően drasztikusan lecsökkent számú, ám lassú növekedésnek indult indián népesség, a XVI. század elejétől folyamatosan behurcolt afrikai rabszolgák, a gyarmati korban még nem nagy méretű, de érzékelhető európai bevándorlás, a minimális ázsiai jelenlét és e négy faj keveredéséből megszülető új, kevert etnikai csoportok (mesztic, mulatt, zambo) különböző arányú jelenléte jellemezte a térséget.¹ A független Latin-Amerika számos kihívással nézett szembe, ezek közül két igen fontos, egyben egymással összefüggő tényező a hatalmas, megműveletlen földterületeken jelentkező munkaerőhiány és a színes bőrű csoportok társadalomba való emelésének, „kifehérítésének” problematikája volt. A latin-amerikai elit, a kreolok és félszigeti fehérek az indiánt alsóbbrendű, barbár fajnak vélték, és úgy gondolták, csak a nyugati neveléssel, illetve önmaga feladásával asszimilálódhat a társadalomba. Az Argentínából elinduló romantikus nemzedék tagjai azt remélték, angolszász és germán népek betelepítése hozza el majd a civilizációt a kontinensre, az őslakosok fehérekkel való keveredése pedig a barbárságot is megszünteti. A század második felétől a pozitívizmus terjedése hatással volt a migrációra is, az európai bevándorlás ösztönzése kormánypolitikákká vált. E politika csúcsát az 1880–1910 közötti időszakban érte el, a masszív európai bevándorlás is erre a korszakra tehető.² A század közepén Kubát és Brazíliát leszámítva a liberális kormányok mindenhol eltörölték a rabszolgaságot. Ezzel párhuzamosan a rabszolgamunka kiváltására az 1850-es évektől az ázsiai bevándorlás is megindult, melynek fő célországai Kuba, Panama, Mexikó, Peru és Brazília voltak.

A bevándorlók magukkal hozták hagyományaik, gasztronómiájukat, nyelvüket, vallásukat, és néhol igen erős hatással voltak a befogadó országok kultúrájára. Az amerikai bevándorlás elsődleges célországa az Egyesült Államok volt, az észak-amerikai országban kezdetben tárt karokkal várták a telepeseket, azonban a XIX. század nyolcvanas éveitől kezdve már faji alapon kizáró bevándorlási törvények jelentek meg.³ Hasonló rendeleteket kezdtek megjeleníteni kis időbeni eltéréssel a latin-amerikai országokban is.

¹ PÉREZ BRIGNOLI 2010.

² ANDERLE 2002: 444–451.

³ A kínai bevándorlást megállító, Chinese Exclusion Act 1882-ben jelent meg.

UTAZÓK A KONTINENSEN

A térségbe érkező utazók bizonytalan valóság tartalommal számoltak be Latin-Amerika országairól, népeiről, kulturális szokásairól. Alexander Humboldt 1799–1804 közötti latin-amerikai utazásai fontos kiindulópontot jelentettek a későbbiekre nézve: mind nagyobb számú természettudós, utazó, felfedező jutott el a kontinensre, írásaik pedig az európai olvasók számára fontos információkkal szolgáltak.⁴

Az első magyar utazók a XVII–XVIII. században érkező jezsuitákat követően a XIX. század közepétől jelentek meg a kontinensen,⁵ többségük először az Egyesült Államokba érkezett, majd ezt követően jutott el főként közép-amerikai országokba.⁶ Az 1848–49-es szabadságharc, majd Habsburg Miksa mexikói császársága (1864–1867) lendületet adott az utazásoknak, a kikerülő katonák, orvosok, felfedező utazók naplójukban, hazaküldött cikkeikben, majd már visszatérve Magyarországra előadásukban számoltak be tapasztalataikról. A kontinens faji sokszínűsége, az etnikai csoportokról megformált különböző vélemények szinte minden leírásban fellelhetők, és általában tükrözik az amerikai korszellemet, azaz alsóbbrendűnek, tudatlannak, barbárnak tüntetik fel a színesbőrű tömegeket. A továbbiakban nem kívánok kitérni a század közepén és második harmadában kikerült utazók munkáira, célozok egyetlen szerzőre, Bánó Jenő (1855–1927) reflexióinak bemutatására.

BÁNÓ JENŐ ÉSZAK- ÉS KÖZÉP-AMERIKÁBAN

Bánó Jenőről, a XIX. század nyolcvanas éveiben Amerikába érkezett, majd Mexikóban hosszabb ideig élt utazóról és kávéültetvényesről számos tudományos cikk jelent meg az utóbbi években.⁷ Bánó a fiemei Osztrák–Magyar Tengerészeti Akadémián tanult, majd amikor felesége elhunyt, úgy döntött, szerencsét próbál Amerikában. Üzleti lehetőségeket keresve érkezett Észak-Amerikába, ahonnan tovább utazott Mexikóba.⁸ Két és fél évnyi mexikói élet után sárgalázat kapott, és orvosai tanácsára tengeri utazásra indult: egy évet töltött Venezuelában, illetve eljutott Kubába, meglátogatta San Salvadort, Kolumbiát, Panamát, Costa Ricát, Nicaraguát és Guatemalát. Könyveiben részletesebben Mexikóval foglalkozott, főként a mexikói társadalom indián etnikumú csoportjai érdekelték. Ennek okai között említhetjük indián (zapoték) származású új feleségét, illetve azt a tényt, hogy Oaxacában, az ország egyik legna-

⁴ Így volt ez Magyarországon is. A reformkori, majd az 1848-as forradalmat követő időszak utazói számos újságcikket, útleírást, könyvet jelentettek meg, amelyek sokáig egyedüli információforrást jelentettek a kontinens iránt érdeklődő magyarok számára. A témában átfogó mű: GLANT 2013.

⁵ CSIKÓS 2018: 97–98.

⁶ Az utóbbi évek publikációi a témában, a teljesség igénye nélkül: CSIKÓS 2015, JANCSÓ 2014, SZENTE-VARGA 2010, SZENTE-VARGA 2014A, SZENTE-VARGA 2014B, VENKOVITS 2009.

⁷ VENKOVITS 2014, SZENTE-VARGA 2005, CSIKÓS 2018, SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY 2014, JANCSÓ 2017.

⁸ Jelen tanulmánynak nem célja Bánó Jenő részletes életrajzát bemutatni, ez az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában olvasható.

gyobb indián népességgel rendelkező államában kávéültetvényes lett, és ő maga is indiánok között élt. A század közepén Mexikó e régióiban akár a 87%-ot is elérhette az indián lakosok aránya.⁹ Oaxaca a XIX. század nyolcvanas éveire komoly kávétermelő régióvá vált, jelentős számú külföldi befektetővel és ültetvényessel.¹⁰ Ezen a területen alapított ültetvényt Bánó Jenő is, így nem meglepő, hogy a mexikói indián kultúra nagy hatással volt rá, és e pozitív élmények tükröződnek írásaiban.¹¹ E túlsúly ellenére Bánó könyveiben megjelenik a többi, általa meglátogatott közép-amerikai ország is, mint ahogy az Egyesült Államokban tapasztaltak is elemzésre kerülnek. A közép- és észak-amerikai leírásaiban egy sokszínű, sok fajú kontinens képe sejlik fel, az indián csoportokon kívül Bánó nagyobb figyelmet szentel a többi színes csoportnak (főként afrikaiak és mulattok, illetve egyes régiókban kínaiak), és kevésbé koncentrálna a fehér, illetve mesztic lakosság bemutatására.

A fehér lakosságról igen kevés, általános megjegyzést találunk Bánó három nyomtatásban is megjelent könyvében.¹² Már az Egyesült Államokból arról írt egy levélben édesapjának, hogy Arizonában „mexikói, japán, kínai s néger a tömérdek indiánnal képezi a népesség zömét, a fehér csak az intelligens osztály”.¹³ E gondolat a továbbiakban is megjelenik, Kuba tárgyalásánál szinte szó szerint ismétli meg Bánó saját magát, miközben Havanna lakosairól ír: „Lakosai között az intelligens osztályt a kreolok és európaiak, az alsóbb osztályt pedig a mulattok és négerké képviselik.”¹⁴ Panamában Colón városának leírásakor Bánó fontosnak érzi kiemelni, hogy a csatorna építési munkálatai miatt,¹⁵ amelynek során sárgalázatban az európai munkások mintegy negyede meghalt, ottlétekor a fehérek kisebbséget alkottak és a város egy különálló, elhatárolt negyedében laktak, ahová négereknek vagy kínaiaknak nem lehetett belépni sem.¹⁶

Az afrikai, indián és kevert fajokról sokkal pontosabb képet kap az olvasó Bánó Jenő írásaiban. Nem csak az Egyesült Államok, de a többi ország esetében is igen összetett, soketnikumú társadalmat mutat be. A magyar utazó amerikai útja során már több, általa meglátogatott országban jelentős kínai kolóniával találkozhatott. Az Egyesült Államokba a század közepétől érkezett nagyszámú kínai bevándorló, többségük Kaliforniában az aranykitermelésben vállalt munkát, illetve a bő tíz évvel később kezdődő, csendes-óceáni vasútvonal építésében.¹⁷ Kubában a cukoripar térnyerése és a csökkenő rabszolgaimportnak köszönhetően komoly munka-

⁹ MONTES GARCÍA 2006.

¹⁰ PÉREZ AKAKI 2013: 162–175.

¹¹ JANCSÓ 2017: 65–67.

¹² BÁNÓ 1890, BÁNÓ 1896, BÁNÓ 1906.

¹³ BÁNÓ 1890: 135.

¹⁴ BÁNÓ 1906: 138.

¹⁵ A Panama-csatorna építése francia irányítással 1880-ban kezdődött, azonban a nyolcvanas évek végén a munkálatok megrekedtek. A csatorna végül 1914-re készült csak el, az Egyesült Államok felügyeletével.

¹⁶ BÁNÓ 1906: 205–206.

¹⁷ HOLLAND 2007: 150.

erőhiány mutatkozott a század közepén. Itt is megindult a kínaiak betelepítése, majd az utolsó rabszolgaszállítmányok beérkezését követően a kínai kulik száma még nagyobb mértékben nőtt.¹⁸ Panamába is az ötvenes években érkeztek az első kínaiak a Panama-vasút építésére, míg a század második felében a banán felfutása és az 1880-ban kezdődő csatornaépítés vonzotta az ázsiai munkaerőt.¹⁹

Bánó egyesült államokbeli utazásai során legnagyobb részletességgel a San Franciscó-i kínai kolóniáról írt, ahol elmondása szerint mintegy nyolcvanezer kínai élt a nyolcvanas évek végén. A leírásokban pozitív képet kap az olvasó egy meglátogatott misszióról a város kínai negyedében, illetve egy gazdagon berendezett templomról és teaházról, azonban ezt követően Bánó egy ópium- és egy kártyabarlangban is járt, amelyeket így jellemezett: „*A nádból font fekvőhelyeken összeaszott, görnyedt, sárga alakok henteregték; a falakon százlábú férgek és egyéb csúszó-mászó bogarak ezrei mászkáltak*” – majd így folytatta: „*a talaj már égett talpam alatt, s én a falon mászkáló szörnyeket hátamon érezve, a fojtó bűztől fuldokoltam és rohantam ki a friss levegőre, miközben ígéretet tettem, hogy soha, de soha sem fogom többé a kedves ópium-élvezők nyugalmaát háborgatni.*”²⁰ Panamában a csatornaépítéssel kapcsolatban említi Bánó a kínai munkásokat, azonban olvasóként meglepő, hogy kubai leírásaiban egyáltalán nem szerepel e csoport, noha ekkor már nagyszámú kínai kuli dolgozott az ország ültetvényein.²¹

A négerekkel és mulattokkal több ország esetében részletesen foglalkozik Bánó, véleménye megegyezik a korabeli társadalom megbélyegző, negatív attitűdjével. Alig érzékelhető különbség a különböző országokban átélt tapasztalatai között, mindenhol a társadalom legalsó, legnagyobb szegénységben, tudatlanságban, koszban élő csoportjaiként írja le őket. Kubában sem pozitív képet fest az utazó e népcsoportokról: „*A négerék és mulattok különösen az ó-várost lepik el s terjesztik a piszkot, csodálatos, hogy ezek a szenyt s erkölcstelenséget mindenüvé magokkal viszik. Döglött macskát, avagy kutyát, félig feloszlott állapotban, városrészek utcáinak közepén, ajtajaik előtt heverve látni, mindennapi dolog; [...] Mondhatni, hogy a néger városrész teljesen a csöcselék önkényére van bízva s igazi fészek a legocsmányabb orgiáknak, melyek nem egy, soha fel nem fedezet gyilkossággal végződnek.*”²² A néger és indián jellemet összehasonlító megjegyzéseiben így ír: „*a néger alattomos, gyáva lévén, csendes eszközökkel akarja prédáját elpusztítani, mert fél a büntetéstől. Az indián, ki rablási szándékból nem gyilkol soha, nyíltan*

támadja meg bosszújának tárgyát s ha el is árulja tettét a fegyver durranása, minden ellenkezés nélkül átadja magát az igazságszolgáltatásnak s szó nélkül türi megérdemelt büntetését.”²³

A venezuelai viszonyokkal kapcsolatban Bánó általában igen negatív képet rajzol meg, bár ez annak is köszönhető, hogy az országban felkeléssorozat zajlott le Amerikában töltött időszaka alatt, sőt, 1892-ben forradalom tört ki, amely polgárháborúba torkollott. Élményei negatívan hatottak az utazó Venezueláról és a venezuelai társadalomról kialakított képére. Az ország távoli vidékein élő indián csoportok mellett tiszta négerekkel és kevert fajokkal is találkozott, akiket zagyvalékként, „nem valami dicső utódok”-ként jellemez.²⁴ Azonban, ahogy jeleztem, Venezuela megítélése a háborús helyzet miatt eltér a többi országétól, itt minden fajt, legyen az előkelő (fehér) vagy csöcselék (keverék), hirtelen haragúként, irigyként, részegesként, bosszúállóként és gyávaként ír le. Érdekes módon e csoportok talán legkiforrottabb jellemzését Bánó veracruzai látogatásánál olvashatjuk, noha éppen Mexikó az, ahol az ország többi részében egy-két kivételtől eltekintve egyáltalán nem találkozott afrikai eredetű lakossággal. Négerék és mulattok a veracruzai kikötő rakodómunkásaiként dolgoztak, és maga Bánó is elismeri, hogy szigorú vezetés alatt ügyes és szorgalmas munkások. Azonban pihenő-idejükben, az alkohol befolyása alatt már vadállatokként viselkedtek és kivetkőztek emberi mivoltukból. Bánó szemében a keveredésnek voltak igazán negatív következményei, véleménye szerint a mulatt csak a rossz hajlamokat örökölte a fehérektől és négerektől, a néger faj más vérrel vegyülve már veszedelmes. A szerinte a világ legveszedelmesebb faja, a mulattok kapcsán a következő megállapításra jut: „*bár ő magát, ha ereiben csak egy csepp fehér vér van is, már magasabb lénynek tartja és fajrokonait, a négereket, akik pedig nálánál sokkal különbek, teljes gyűlölettel megveti, s nem ritkán csak egy nüánsszal sötétebb színökért is csúfot üz belőlük.*”²⁵ A mulattokat alattomos, kapzsi, részeges, bosszúálló, lopásra hajlamos, lelkiismeret nélküli fajként írja le, akik akár családtagjaikat is képesek feláldozni érdekeikért.

A színes népcsoportokról egyértelműen negatív, sőt diszkriminatív véleményt megformáló Bánó teljesen más képet nyújtott olvasóinak az indián, és legfőképpen a mexikói indián közösségek kapcsán. A korra jellemző véleményekkel ellentétes jelzőkkel írja le a mexikói indiánokat, kivételesen negatív képet csak az észak-amerikai indiánokról fest meg. Kávétélepén Bánó munkásai zapoték és mixték indiánok voltak. Ugyan nyelvüket nem tanulta meg, több helyen tett utalást elméletére, miszerint a magyar és a zapoték egymással rokon nyelvek lennének.²⁶ Bánó nem foglalkozott az indián társadalom problémáival, gazdasági helyzetükkel, a függetlenséget követő problémákkal, sokkal inkább a faj jellemzői, illetve szokásaik, nyelv-

¹⁸ JANCSÓ 2016: 93–94.

¹⁹ LOK SIU 2004: 83–86.

²⁰ BÁNÓ 1906: 34.

²¹ Rosti Pál fotográfus és utazó már harminc évvel korábban külön fejezetet szán a kubai kínai kolóniának *Úti emlékezetek Amerikából* című művében (1861).

²² BÁNÓ 1896: 46.

²³ BÁNÓ 1896: 47.

²⁴ BÁNÓ 1906: 161–162.

²⁵ BÁNÓ 1906: 113–114.

²⁶ BÁNÓ 1896: 38–39.

vük, hagyományaik, régészeti maradványaik érdekelték. Egyfajta paternalista attitűd megléte érzékelhető mexikói indiánokról szóló leírásaiban. Vallási hagyományaik, azok szinkretista elemei is megjelennek leírásaiban. Egy alkalommal egy indián gyermek halotti táncára hívták meg, a szertartást hosszan írja le egy fejezetben. Bánó annyira hatása alá került az eseményeknek, hogy ő maga is elérzékenyült a ceremónián.²⁷ Érdeklődéssel kutatta az indián múltat, sőt, régészeti tárgyakra, bálványszobrokra is lelt magyar barátjával, a Mexikóba pár hónapra érkezett botanikus és orvos Prokopp Jenővel.²⁸ Csodálattal írt az indiánok ismereteiről, főként a természettel kapcsolatos tudásukról. Bánó legpozitívabb leírásai a mexikói indián nőkről készültek, 1906-os könyvében külön fejezetet szentelt a zapoték nőknek, akikről szinte áhitattal beszélt: „Higyjék el nekem, alig lehet szebbet képzelni, mint a tehuatepeki nőt, az ő nemzeti ünneplő ruhájában, mely egy hosszú, kényelmes, vörös vagy kék (kalotaszegire emlékeztető) hímzéssel kivart ingből és egy szintén kézimunkával díszített, igen könnyű szoknyából áll, kiegészítve a fején hordott hófehér csipkekendővel, amely pompásan illik a koromfekete szemű, szép barnás archoz.”²⁹

E leírások erős kontrasztot mutatnak a többi országhoz képest, komoly elfogultság jellemzi Bánót, akit egyrészt lenyűgözött fogadott új hazája (noha ez az ismeret leginkább Oaxaca államára szorítkozott csak), másrészt azt is tudjuk, hogy Bánó e pozitív kép megalkotásával egyben Mexikót egy, a magyar kivándorlás számára kedvező célországként akarta feltüntetni.³⁰ A többi közép-amerikai ország esetében ugyan nem ilyen mértékben, de szintén kedvező képet kapunk az ott élő indiánokról. San Salvadorban hazaszerető, vitéz indiánokról, Guatemalában jó lelkületű, munkakedvelő, félnék őslakosokról ír a szerző. Nicaraguában Corinthus falujában egy indián családdal ismerkedett meg az utazó, erről az élményéről ír legrészletesebben a közép-amerikai országok között, a leírás stílusa és Bánó attitűdje a mexikói részekhez hasonlóan pozitív.

Árnyaltabbak Bánó indiánokról szóló leírásai Venezuela esetében. A venezuelai és kolumbiai határon található Guajira tartomány tárgyalásánál egy egész fejezetet szentel az ott élő indiánoknak, akiket a két ország többi lakosa vad, kegyetlen indiánoknak tartott, Bánó maga is megjegyzi, hogy a két köztársaság fennhatóságát nem ismerik el, teljesen függetlenül kormányozzák magukat. Az eszkimókhoz és lappföldi emberekhez hasonlítja őket a szerző, és kiemeli a nők szerepét; a népcsoport matriarchális közösséget alkot. A férfiak lusták, azonban megszelídítve jó cselédek válnak belőlük – jegyzi meg Bánó. Bánó e nép védelmére kel, számos pozitívumot sorol fel leírásában: úgyesen készítik a gyapotszövetet, jól bánnak a madár-

²⁷ BÁNÓ 1890: 180–181.

²⁸ JANCSÓ 2017: 71.

²⁹ BÁNÓ 1906: 328–329.

³⁰ SZENTE-VARGA 2004: 128.

tollakkal, amelyeket függőágyak díszítésére is használnak, és mindenekelőtt vendégszeretők. A venezuelai társadalom szemében ugyanakkor egy megvetendő népről van szó, gyűlölik őket és azt tartják róluk, mindenkit legyilkolnak, akik a területükre merészkednek. A venezuelai zambók mesebeszédének tartja mindezt a magyar utazó, és igyekszik cáfolni az állításokat.³¹

Mindezzel szemben az Egyesült Államokban élő indián népcsoportokról maga Bánó sorol fel hasonló, negatív állításokat. Sőt megállapíthatjuk, hogy a legborúsabb képet az itt élő indiánokról kapjuk, hasonlóan negatív elfogultságot látunk, mint az afroamerikai és kínai közösségek leírásainál a különböző országokban. Utahba érve a magyarországi oláh cigányokhoz hasonlítja az indiánokat: „Ezen rongyos, rőtború, göndör, de többnyire hosszú hajjal bíró alakok nagyon emlékeztetnek magyarországi oláh cigányainkra, sőt én azt találtam, hogy szokásaik és nyelvükre nézve is hasonlítanak hozzájuk.”³² Sajnálattal állapítja meg, hogy az egykor szebb időket megélt nép visszasüllyedt egy fejletlenebb szintre, és az alkohol megfertőzi mindennapjaikat. Arizonában Bánó apacs indiánokkal találkozott, akikről számos történetet hallott és ezeket megosztotta olvasóival is: „Mint hallám, nem tartozik Arizonában a ritkaságok közé, hogy e vérengző szörnyek még ez időszerűleg is éjjelenként megleljenek egy fehér emberek által lakott telepeket, avagy más jó természetű indiánok falvait s azokat – mindent fölégetve – vandál módon kiirtsák, természetes, legyilkolva minden élőlényt, mely elibök kerül.”³³ Arizonában, Texasban és Új-Mexikóban még ezekben az időkben is indián háborúk dúltak, éppen e térségekben voltak a legintenzívebb harcok, amelyben az apacsok főszerepet játszottak, így nem meglepők Bánó megjegyzései.

Jelen tanulmányban az általam vizsgált magyar utazó műveiben talán az Egyesült Államok New Yorkról szóló részében érződik leginkább a kontinens sokszínűsége, a szerző 1890-es, első könyvének legelső fejezeteiben rendkívül sok nép által lakott területként jellemezve az észak-amerikai országot. New Yorkról a következőket jegyzi meg Bánó Jenő: „Egy hangyabolyban sem lehet nagyobb sürgés-forgás, mint ezen mérföldekre terjedő utcán, s ha még a mozgó lények egyforma jelleggel bírnának, nem volna a kép oly bizarr oly tarka mint így, a legszőkébb Albion fiát a suvikszefekete négerrel, a szép, nagy szemű kreol hölgyet a zöldes arcú, aprószemű kinaival, malájit némettel, japánit olasszal, s végre spanyolt mulattal együtt látni, s egy-egy típusát meg nem tagadható veres szakállú semitát bele képzelni e tömegbe, elötted áll a broadwayi hétköznapi élet.”³⁴ A századvég New Yorkja már valóban egy sokfajú, sok nép által lakott nagyváros képét mutatta. Latin-Amerikában a század közepétől érzékelhető kínai és kisebb arányú európai bevándorlást követően éppen ekkor indult meg az igazán nagy – főként

³¹ BÁNÓ 1896: 153–155.

³² BÁNÓ 1890: 42.

³³ BÁNÓ 1890: 70.

³⁴ BÁNÓ 1890: 27–28.

dél- és kelet-európai – bevándorlási hullám, és két évtized múlva egy-egy város, főként a Bánó Jenő által nem ismert La Plata vidékén, a New York-ihoz hasonló változásokon ment keresztül, igazi olvasztótégellyé vált például Buenos Aires. Azonban Bánó már Közép-Amerikában töltött éveit is egy rendkívül sokszínű régiót ismerhetett meg, melyről igyekezett pontos korrajzot nyújtani a magyar olvasóknak. Néhol elfogultság, máshol ismeretek hiánya érezhető leírásaiban, illetve a korabeli társadalomra jellemző faji előítéletek is megjelennek, mely alól egyértelmű kivételként a mexikói indián népek bemutatását említhetjük. Ennek ellenére rendkívül érdekes és értékes információkkal szolgált e területek népeiről és társadalmáról a később a mexikói állam felkérésére diplomáciai feladatokat is ellátó Bánó Jenő a korabeli olvasóközönség számára.

A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Anderle Ádám 2002 • Nemzeti és identitás Latin-Amerikában. In: Balog András – Rostoványi Zsolt – Bur Gábor – Anderle Ádám: *Nemzet és nacionalizmus. Ázsia, Afrika, Latin-Amerika*. Budapest, 407–544.
- Bánó, Jenő 1890 • *Uti képek Amerikából*. Budapest.
- Bánó Jenő 1896 • *Mexikó és utazásom a trópusokon*. Budapest.
- Bánó Jenő 1906 • *Bolyongásaim Amerikában. Útleírások. A trópusok vidékéről, a Mexikói Köztársaság tüzetes ismertetésével*. Budapest.
- Csikós, Zsuzsanna 2015 • Un viajero húngaro por las tierras sudamericanas. La expedición de Adolf Lendl en Argentina y en Chile (1907). *Americana. E-Journal of American Studies in Hungary*, Volume XI, Number 1.
- Csikós Zsuzsanna 2018 • Magyar utazók Latin-Amerikában a XIX. század második felében: Rosti Pál és Bánó Jenő Venezuela képe. In: Lendvai Timár Edit – Berta Erika – Lehoczki Zsuzsanna – Pravetz Beáta (szerk.): *FUT – Földrajz – Utazás – Történelem*. Martin Opitz Kiadó, Budapest, 97–104.
- Glant Tibor 2013 • *Amerika, a csodák és csalódások földje*. Debrecen.
- Holland, Kenneth M. 2007 • A History of Chinese Immigration in the United States and Canada. *American Review of Canadian Studies*, Volume 37. Issue 2.

- Jancsó, Katalin 2014 • El viajero Pál Rosti: siguiendo las huellas de Humboldt en los trópicos. *El Caribe hispanoparlante en las obras de sus historiadores. Ibero – Americana pragensia supplementum* 35. 199–207.
- Jancsó Katalin 2016 • Nemzeti hősök vagy a haza árulói. Kínaiak Kubában és Peruban. In: Csikós Zsuzsanna (szerk.): *A mi Santeránk. Tanulmányok Dornbach Mária 70. születésnapjára*. Szeged, 93–106.
- Jancsó, Katalin 2017 • Un cafetero húngaro en Oaxaca. La imagen del indígena de América del Norte y Central decimonónica en las obras del viajero Eugenio Bánó. In: Prutsch, Ursula – Bertonha, João Fábio – Sente-Varga, Mónika: *Soldados, aventureros, utopistas y emigrantes. Del Imperio Habsburgo y de la Monarquía Austrohúngara a las Américas*. Estudios Ahila 17. 39–54.
- Lok Siu 2004 • El ferrocarril, la tienda y el barrio. In: Amelia Morimoto (szerk.): *Cuando Oriente llegó a América*. Washington, 79–98.
- Montes García, Olga 2006 • Oaxaca: economía, sociedad y poder. Siglo XIX. In: *Primer Encuentro Internacional sobre Historia y teoría económica*. Málaga.
- Pérez Akaki, Pablo 2013 • Los siglos XIX y XX en la caficultura nacional: de la bonanza a la crisis del grano de oro mexicano. *Revista de historia*. No. 67. 162–175.
- Pérez Brignoli, Héctor 2010 • América Latina en la transición demográfica, 1800–1980. *Población y salud en Mesoamérica*, Vol. 7. núm. 2., jan.–jún. 2010. Lelóhely: <https://revistas.ucr.ac.cr/index.php/psm/article/view/1090> [Utolsó elérés dátuma: 2017. december 18.]
- Rosti Pál 1992 (1861) • *Úti emlékezetek Amerikából*. Balassi Kiadó – Magyar Fotográfiai Múzeum, Budapest.
- Sente-Varga, Mónika 2004 • „Bajo el cielo mexicano pronto se formará una colonia húngara” Imagen de México en la obra *Mis aventuras en América* de Eugenio Bánó. In: *Emigración centroeuropea a América Latina*. 3, Praha, 127–135.
- Sente-Varga, Mónika 2010 • Las Antillas desde el punto de vista de un revolucionario - la misión del conde Samuel Wass. *Ibero-Americana Pragensia. Supplementum*. 169–175.
- Sente-Varga, Mónika 2014a • Los indios del istmo de Tehuantepec en los escritos de Károly László. In: Sepsi, Enikő – Nagy, Judit – Vassányi, Miklós – Kenyeres, János: *Indigenous perspectives of North America: a collection of studies*. Cambridge, 246–262.
- Sente-Varga, Mónika 2014b: Interpretaciones sobre el papel de Louis Schlesinger en los eventos centroamericanos de la segunda mitad del siglo XIX. In: Rinke, Stefan (szerk.): *Entre espacios: la historia latinoamericana en el contexto global*. Actas del XVII Congreso Internacional de la Asociación de Historiadores Latinoamericanistas Europeos (AHILA). Berlin, 131–143.

Siposné Kecskeméthy Klára 2014: Bánó Jenő, a magyar világutazó. *Comitatus*, 2014. summer-autumn, 63–72.

Venkovits, Balázs 2009: Letters from a Revolutionary: Károly László in Mexico and the USA. *The Round Table* 2.1.

Venkovits Balázs, 2014: "We are clearly deceived at home:" *Inter-American Images and Depiction of Mexico in Hungarian Travel Writing During the Second Half of the Nineteenth Century*. PhD disszertáció. Debreceni Egyetem, Debrecen.

„*HOMONNÁRÓL LEGJOBBAN A FARKASOKRA, A CSEHEKRE
ÉS AZ ORCHIDEÁKRA EMLÉKSZEM*”¹

Idegen nemzetiségű helyi lakosok és megszálló katonák
az első világháború utáni években,
női arisztokrata szerzők műveiben

BITTERA Éva

Jelen tanulmány tárgya a hazai arisztokrácia és a Kárpát-medencében élő nemzetiségek viszonyának változása a Monarchia szétesésének időszakában. A cím Stella Kuylenstierna-Andrássy szavait idézi, aki éppen ekkoriban települt át fiatal lányként Svédországból férje, Andrássy Imre gróf homonnai kastélyába. A szerző az újonnan érkezett külföldi szemzőgéből közvetítette az utókor számára az elcsatolt területeken maradt magyar arisztokrácia problémáit, amelyek többek között a megszálló cseh csapatok magatartásából is adódtak. Több kortársa azonban más módon viszonyult a birtokaikon élő nemzetiségi lakossághoz.

A magyar arisztokráciának a birtokaikon élő etnikumokhoz való viszonyát több tényező is befolyásolta. Ugyan a tanulmány az 1918–1920 közötti évekre fókuszál, de ahhoz, hogy felmérjük, észlelhető-e változás ebben a viszonyban, és amennyiben igen, milyen mértékben, az előzményekre is feltétlenül ki kell térnünk. A kutatás során vizsgált források többnyire már kiadott emlékiratok, de szerepelnek köztük egyelőre a levéltárakban „lappangó” naplók, levelek is.

A felhasznált források szerzői – hasonlóan a legtöbb arisztokratához – általában csupán az év egy részét töltötték a család vidéki otthonában. Ez lehetett a birtokközpontként is funkcionáló rezidencia, vagy egy kisebb vadászkastély. Ezekben a hetekben-hónapokban találkozhattak a helyi lakossággal – ha egyáltalán volt bármiféle kapcsolat a birtokosok és az uradalom területén élő falusi emberek között. Andrássy Katinka például a dobrini vadászkastélyban eltöltött heteket felidézve ír a helyi román parasztról is,² a terebesi nyarak kapcsán pedig megemlíti, hogy a szlovák gyerekekkel tilos volt szóba állniuk, a velük való érintkezés csupán a bosszantásukban merült ki.³ Szerencsénk van, ha olyan, Andrássy Katinkához hasonló visszaemlékezéssel van dolgunk, amely forrásként szolgálhat a mágnásgyermek és a helyi lakosság viszonyának feltérképezéséhez. Többek között arra is választ kaphatunk, hogy vajon tudatosodott-e az adott grófkisasszonyban adott esetben az a tény, hogy a falusi gyerekek más etnikumhoz tartoznak. A „vörös grófnő” ugyan a szlovák gyerekekkel kapcsolatban nem jut el az önrefle-

¹ KUYLENSTIERNA-ANDRÁSSY 2015: 28.

² KÁROLYI 1985. I: 31–32.

³ KÁROLYI 1985. I: 56–57.